

KAZIMIERZ ŁASTAWSKI

WPŁYW TOŻSAMOŚCI KULTUROWEJ EUROPY NA PROCES INTEGRACJI

Problem tożsamości zajmuje coraz więcej uwagi badaczy ze względu na postępujące w Europie zjawiska integracji i wielokulturowości, rosnące wpływy globalizacji, nasilone migracje oraz oddziaływania kultury masowej o charakterze kosmopolitycznym¹. Na ogół niepokoję ludzi czy narodów skłaniają do podkreślenia „odrębności” czy „różnicy”. Tożsamość jest „esencją” każdej wspólnoty i odróżnia ją od innych wspólnot, łącząc wartości, idee, symbole i stereotypy utrwalone w języku, dziełach kultury i tkwiące w ludzkiej świadomości, służące integrowaniu społeczeństw.

Tożsamość kulturowa Europy kształtowała się przez wiele wieków. Idee i prądy kulturowe rozprzestrzeniły się na obszarze całego kontynentu lub jego większej części i z reguły przechodziły z centrów do peryferii. Współcześnie tożsamość ta zawiera w sobie ukształtowane przez dłuższy okres – a wpływające na jej kształt – wyraźne tożsamości narodowe². Tożsamość kulturowa Europy sięga dalej aniżeli granice geograficzne Europy, ponieważ kultura europejska promieniowała na inne kontynenty, zwłaszcza w okresie nasilonej kolonizacji świata przez państwa europejskie. Unia Europejska może rozwijać dalej wspólne wartości kulturowe, ale przy poszanowaniu tożsamości poszczególnych narodów, grup etnicznych i religijnych. Tworzenie wspólnej tożsamości europejskiej („wielorakiej tożsamości”) postępowało w procesie „nakładania się” tożsamości narodowych. Tożsamości węższe (narodowe) współtworzą bowiem tożsamości szersze (europejskie) i na odwrót. Procesy te były możliwe przez wielowiekowy przepływ dóbr kultury ponad granicami państw. Wartości kulturowe w procesie tej integracji najwyraźniej eksponuje szwajcarski federacjonista, „teolog integracji” Denis de Rougemont³. Robert Cooper natomiast dowodzi istotnej roli tożsamości kulturowej w działaniach politycznych⁴.

¹ G. Delanty, *Odkrywanie Europy. Idea, tożsamość, rzeczywistość*, Warszawa–Kraków 1999, s. 211–214.

² Na sytuację kulturową Europy oddziałuje również globalna kultura masowa, głównie o charakterze „okazjonalno-obrazowym”.

³ D. de Rougemont, *List otwarty do Europejczyków*, Warszawa 1995.

⁴ R. Cooper, *Pęknięcie granic. Porządek i chaos w XXI wieku*, Poznań 2005, s. 141–143.

Specyfika tożsamości kulturowej Europy

Europę cechuje wiele czynników odróżniających ją od innych kontynentów, zwłaszcza od uniformistycznych cywilizacji Wschodu i prymitywnych kultur afrykańskich. Są to głównie czynniki geograficzno-cywilizacyjne i tożsamościowo-kulturowe. Z geograficznego punktu widzenia jest to najmniejszy (zamieszkały) kontynent o powierzchni „zaledwie” 10,5 mln km², podczas gdy obszar samej Federacji Rosyjskiej liczy 17,1 mln km². Na kontynent europejski przypada zaledwie 2,0% ogólnej powierzchni kuli ziemskiej i niecałe 7,0% powierzchni lądów oraz około 15,0% ludności świata. Na początku XXI wieku Europa zajmuje znacznie wyższą – od tych wskaźników – pozycję w produkcji przemysłowej świata i w handlu międzynarodowym.

Wywodzący się z Europy uniwersalizm cywilizacyjny stał się wzorcem dla wielu społeczności pozaeuropejskich. Rozprzestrzenienie kultury europejskiej na inne kontynenty doprowadziło do wytworzenia się przestrzeni kulturowej, którą określa się jako cywilizację Zachodu, obejmującą – poza Europą – głównie Amerykę Północną, Australię i Nową Zelandię. Jeśli początek epoki nowożytnej wykazywał cechy europocentryczne, to współcześnie obserwujemy wyraźne zjawisko odchodzenia od europocentryzmu w kierunku transatlantyzmu i ważnej roli regionu Pacyfiku.

Europa posiada wyraźne odmienności cywilizacyjno-kulturowe. Na jej terytorium najwcześniej rozwinęły się i umocniły liczne narody z własnym dorobkiem kulturowym, który współkształtuje wspólne treści kultury kontynentu. Europa ma nadal świadomość własnej odrębności wobec „innych”⁵, reprezentujących różne lub tylko w części zbieżne cechy tożsamości. Jej narody zbliżają wspólne wartości: baza językowa greki i łaciny, wspólne tradycje filozofii, nauki, literatury i sztuki⁶, wielowiekowy uniwersalizm chrześcijański, a nawet mitologiczne postacie bogów i muz greckich. Przez wieki duchową jedność Europy kształtowały klasztory i centra uniwersyteckie (Bologna, Paryż, Praga, Kraków, Padwa, Akwizgran, Oksford, Cambridge), a główne stolice (Rzym, Paryż, Ateny, Akwizgran, Berlin) ułatwiały podtrzymywanie artystycznej, literackiej i intelektualnej jedności Europy.

Europa posiada odrębności kultur narodowych i języków, a zarazem zachowuje wspólne ideały i wartości duchowe. „Jedność Europy jako kultury – w ocenie Denisa de Rougemonta – jest wspólnotą wartości autonomicznych, o bardzo różnym pochodzeniu, połączonych w różnych proporcjach”⁷. W Europie silne jest poczucie znaczenia wspólnych źródeł tożsamości, a rozwój nauki oraz upowszechnienie wykształcenia sprzyjają utrwalaniu się europejskiego dorobku kulturowego i wzajemnemu przenikaniu się narodowych kultur europejskich. Europa ma też szczególne osiągnięcia w kulturze światowej jako kolebka języków światowych, wynalazków oraz postępów nauki.

W ocenie Franciszka Gołębskiego występują trzy podstawowe uwarunkowania kulturowe procesu integracji europejskiej: całokształt kultury starożytnej (głównie greckiej i rzymskiej), uniwersalistyczny wpływ chrześcijaństwa oraz wielostronny dorobek

⁵ G. Therborn, *Drogi do nowoczesnej Europy*, Kraków 1998, s. 352.

⁶ M. Beloff, *Europe and the Europeans*, London 1957 s. 79–149.

⁷ D. de Rougemont, *List otwarty...*, *op.cit.*, s. 35.

kultury nowożytnej⁸. Kultura grecka, prawo rzymskie i zasady chrześcijaństwa (właściwie judeochrześcijaństwa) stały się podstawą wspólnej tożsamości europejskiej. Pewien wpływ na tę tożsamość wywarły również wcześniejsze tradycje „barbarzyńskie” (słowiańskie, germańskie, celtyckie)⁹. W państwach europejskich i ponad ich granicami rozwinęły się idee odrodzenia, oświecenia, romantyzmu, pozytywizmu, liberalizmu i socjalizmu. W całej Europie rozbudowywano katedry i kościoły oraz wprowadzano kolejne style architektoniczne (romański, gotycki, renesansowy, barokowy, neoklasycyzyzm). W podobny sposób na terenie Europy kształtowały się style malarskie i literackie.

Współczesną specyfikę tożsamości europejskiej tworzą głównie: greckie tradycje kulturalno-intelektualne i polityczne, rzymskie tradycje państwowe i prawne, uniwersalistyczne wartości chrześcijańskie, uznanie godności człowieka, rozwinięte zasady demokracji, pluralizm polityczny i religijny oraz rządy prawa. Europę cechuje również wspólnota nauki i sztuki, zasada solidarności oraz – eksponowana głównie przez autorów katolickich – europejska wspólnota ducha. Od czasu rewolucji francuskiej w procesie rozwoju Europy realizuje się charakterystyczne dla niej hasła wolności, równości i braterstwa. Francuski polityk Robert Schuman, uważany za jednego z „ojców Europy”, w wielokrotnie wznawianej pracy *Dla Europy* trafnie dowodzi, że „Zanim Europa będzie przymierzem obronnym lub jednością ekonomiczną, musi stać się wspólnotą kulturową”¹⁰.

Współczesna Europa bazuje na trwałym dorobku cywilizacyjno-kulturowym. Przez kilka dziesięcioleci na fundamencie bogatego dorobku Starego Kontynentu ukształtowały się wspólnoty europejskie, a następnie Unia Europejska, skupiająca główne państwa europejskie. Integrowanie Europy to działanie długofalowe, bo nawet jeden z entuzjastów integracji i przewodniczący Komisji EWG (1958–1967) Walter Hallstein pisał w 1974 roku, że proces ten nie będzie rewolucją, ale raczej „rozwinętą ewolucją”¹¹. Europa stanowi „jedność w różnorodności”. „Można więc – za Piotrem Mazurkiewiczem – mówić o Europie zarazem w kategoriach jedności i wielości, wspólnoty kulturowej i kulturowego pluralizmu”¹². Proces jednoczenia Europy jest naturalną konsekwencją długofalowych przemian cywilizacyjnych i kulturowych, z naturalnym dialogiem kultur i religii. Występują też zjawiska pewnego „ciążenia kulturowego”, na przykład krajów skandynawskich ku kulturze anglosaskiej, Rumunii ku kulturze francuskiej, a Bułgarii i Serbii ku kulturze rosyjskiej.

Za zmianami polityczno-ustrojowymi w Europie rozpoczętymi w 1989 roku nie nadążają zmiany świadomościowe, zwłaszcza wśród społeczeństw wschodniej części kontynentu, a wyraźny kiedyś podział na Wschód i Zachód Europy zaciera się powoli¹³. Społeczeństwa funkcjonujące na peryferiach kontynentu, a nawet ich elity, mają mniejsze poczucie interesu europejskiego niż „stare” państwa członkowskie. Unia Europejska

⁸ F. Gołembski, *Kulturowe aspekty integracji europejskiej*, Warszawa 2008, s. 171–172.

⁹ D. de Rougemont, *List otwarty...*, *op.cit.*, s. 41.

¹⁰ R. Schuman, *Dla Europy*, Kraków 2003, s. 25.

¹¹ W. Hallstein, *Die Europäische Gemeinschaft*, Düsseldorf–Wien 1974, s. 369.

¹² P. Mazurkiewicz, *Europeizacja Europy. Tożsamość kulturowa Europy w kontekście procesów integracji*, Warszawa 2001 s. 25.

¹³ M. Buchowski, *Tożsamość Europejczyków: jedność i podziały [w:] Dylematy tożsamości europejskiej pod koniec drugiego tysiąclecia*, red. J. Mucha, W. Olszewski, Toruń 1997 s. 73.

staje się potencjalnie coraz bardziej wpływowym ośrodkiem gospodarczym, handlowym i ludnościowym w świecie, ale wciąż brak jej wyraźnego przywództwa i skutecznej koordynacji polityki zagranicznej.

Pierwotne wartości do rozwoju cywilizacji europejskiej wniosła starożytna Grecja – trwałe wartości kultury, sztuki, filozofii i polityki. W załazkowej postaci ukształtowała wszystkie cechy, elementy i problemy cywilizacji europejskiej. W Grecji powstały najstarsze zabytki epiki bohaterskiej, epepeje Homera *Iliada* i *Odyseja* oraz początki dramatu europejskiego. Grecy ukształtowali nowe idee filozoficzne oraz podstawy wiedzy o państwie i polityce z takimi pojęciami, jak: demokracja, wolność, arystokracja i monarchia. Wielcy myśliciele greccy, tacy jak Sokrates, Platon czy Arystoteles tworzyli podstawy wiedzy dla ogółu myślicieli i pisarzy politycznych całej Europy. Grecja wprowadziła do dorobku europejskiego pasję poznawczą i ducha demokratyzmu. Rozwinęła racjonalizm działań, znaczący zakres wolności ludzkiej oraz pokojowe zasady ugody, porozumienia i kompromisu¹⁴. Starożytny Rzym znacząco rozszerzył zasięg wpływów greckich, tradycji kulturalnych i politycznych. Szczególnie osiągnięcia zyskał w przekształceniu prawa zwyczajowego w źródła prawa pisanego. Wprowadził podziały społeczeństwa oraz hierarchię urzędniczą (konsul, pretor, kwesor, edyl, cenzor, trybun ludowy).

Wraz z rozwojem chrześcijaństwa „Rzym cesarów” ustąpił miejsca „Rzymowi papieskiemu”. Na miejscu starożytnej cywilizacji greckiej i rzymskiej wyrosła cywilizacja chrześcijańska, stanowiąca do dziś „duchową podwalinę” europejskości. Papieże kierowali europejskim imperium chrześcijańskim, biskupi pełnili funkcję namiestników w terenie, a klasztory (benedyktynów, cystersów) tworzyły centra kultury chrześcijańskiej. Wykształceni bracia zakonni współtworzyli ośrodki życia intelektualnego i kulturalnego kontynentu. Rozwinęli podstawy jurysdykcji kościelnej, szkolnictwa, działalności artystycznej i wydawniczej. Krzysztof Pomian formułuje nawet tezę, że chrześcijaństwo tworzyło „pierwsze zjednoczenie europejskie”¹⁵, budując jedność religijną, społeczną i kulturalną kontynentu.

W okresie odrodzenia europejskiego w literaturze i sztuce nastąpił zwrot ku tradycji antycznej. Nowe rozumienie wspólnoty europejskiej utrwaliło się w epoce Oświecenia, eksponującego szacunek dla nauki, literatury i sztuki. Jej przedstawiciele – przekonani o wszechmocy rozumu ludzkiego – przekraczali granice narodowe i bariery polityczne¹⁶. W Europie utrwaliły się reguły demokracji i pluralizmu politycznego, z dominującą kulturą kompromisu. Współczesna Europa przoduje w świecie w zakresie demokratycznych rozwiązań społecznych. Na jej terenie rozwinęły się podobne reguły życia społecznego, takie jak: powszechność oświaty, postęp w upowszechnianiu wykształcenia wyższego oraz idee solidarności.

W państwach europejskich powstały zarówno formy demokracji bezpośredniej (referenda, inicjatywy ludowe, reguły samorządności), jak i zinstytucjonalizowane formy demokracji pośredniej, realizowane przez działania partii politycznych czy grup lobbystycznych. Ukształtowały się dość stabilne systemy wyborcze i funkcjonuje najszer-

¹⁴ Cz.S. Bartnik, *Fenomen Europy*. Radom 2001, s. 29.

¹⁵ K. Pomian, *Europa i jej narody*. Warszawa 1992, s. 42–51.

¹⁶ Krzysztof Pomian okres ten nazywa „drugim zjednoczeniem europejskim”. Zob. K. Pomian, *Europa..., op.cit.*, s. 78–101.

szy zakres ochrony praw człowieka. Doszło też do eliminacji kary śmierci, występującej jeszcze na terenie wielu państw pozaeuropejskich. Rozwiązania europejskie w zakresie parlamentaryzmu, praw człowieka, pluralizmu politycznego i wolności mediów służą za wzór dla społeczeństw innych kontynentów. Europa ma wypracowany podział władz ustawodawczych, wykonawczych i sędziowskich, zachowaną niezawisłość sędziów, utrwaloną, znaczącą funkcję środków masowej informacji („czwartej władzy”) i trwałą opozycję parlamentarną. Stosunki między organami państwowymi oraz między organami a obywatelami i ich organizacjami są określone przez stabilne normy prawne.

Rozwój różnych form współpracy paneuropejskiej

W latach 70. na terenie Europy rozwinął się proces eksponowania treści paneuropejskich. Wspólnoty europejskie przyjęły w 1973 roku Deklarację o tożsamości europejskiej, która jako najistotniejsze dla tożsamości kontynentu wyeksponowała demokrację, rządy oparte na prawie oraz szacunek dla praw człowieka. Przywódcy państw europejskich oraz USA i Kanady uzgodnili w Helsinkach Akt Końcowy KBWE, tworzący dekalog zasad współdziałania paneuropejskiego, obejmujący: suwerenną równość państw członkowskich, powstrzymanie się od użycia siły lub groźby jej użycia, zachowanie nie-naruszalności granic, integralność terytorialną państw, pokojowe rozwiązywanie sporów, nieingerencję w sprawy wewnętrzne, poszanowanie praw i wolności człowieka, samostanowienie narodów, rozwijanie współpracy międzypaństwowej oraz wypełnianie w dobrej wierze zobowiązań międzynarodowych.

Po rozwinięciu zmian ustrojowych w bloku wschodnim rozszerzyły się możliwości dalszej współpracy w sprawach paneuropejskich, formułowane w Paryskiej Karcie Nowej Europy (1990) oraz w rozwoju środków wzajemnego zaufania. Traktat z 1992 roku ustanawiający Wspólnotę Europejską wskazuje na znaczenie wspólnego dziedzictwa kulturowego Europy, zapowiadając podjęcie wspólnych wysiłków w zakresie: pogłębiania wiedzy, upowszechniania historii i kultury narodów europejskich oraz zachowania i ochrony dziedzictwa kulturowego o znaczeniu europejskim.

Rozwój podstawy społecznej współdziałania narodów europejskich wyraźnie ułatwiają inicjatywy Rady Europy, akcentujące wartości kulturowe kontynentu. Kolejne konwencje rady przyczyniają się do eksponowania dziedzictwa kulturowego Europy i realnej ochrony praw człowieka. Tworzą one szeroką bazę społeczną dla gospodarczych i politycznych procesów integracji europejskiej. Utworzony w Strasburgu Europejski Trybunał Praw Człowieka jest szczególnym instrumentem gwarantującym przestrzeganie praw obywateli kontynentu. Przyjęta w 2000 roku przez władze UE Karta Praw Podstawowych wyraźnie wskazuje na konieczność ochrony i rozwoju wspólnych wartości unijnych oraz poszanowania różnorodności kultur oraz tradycji narodów Europy. Rozwijane prawo wspólnotowe tworzy natomiast warunki realizacji europejskiej współpracy kulturalnej.

Unia Europejska kładzie podwaliny pod nową tożsamość łączącą jej uniwersalne wartości – prawdę, dobro i piękno – ze współczesnymi wartościami wolności, tolerancji i solidarności. Rozwój tych wartości sprzyja pokonywaniu barier w procesie jednoczenia kontynentu i tworzenia warunków bardziej bezpiecznego rozwoju. Naturalnym zja-

wiskiem rozwoju kontynentu jest dialog międzykulturowy wzbogacający poszczególne kraje, a funkcjonariusze Komisji Europejskiej ułatwiają rozwój współpracy kulturowej kontynentu¹⁷.

Z inicjatywy greckiego ministra kultury i aktorki Meliny Mercouri powstał pomysł corocznej promocji Europejskiego Miasta Kultury, rozpoczęty w 1985 roku w Atenach. W późniejszych latach rozwinięto też inicjatywy eksponowania Europejskiej Stolicy Kultury oraz popularyzacji kultur europejskich za pośrednictwem „Telewizji bez granic” i programu wspólnotowego MEDIA¹⁸. Dla rozwoju współdziałania kulturalnego państw Unii Europejskiej powołano do życia trzy specjalne programy: „Kaléjdoskop” (w sprawach działalności artystycznej), „Ariane” (w sprawach książki i czytelnictwa) oraz „Raphaël” (w zakresie ochrony dziedzictwa kulturowego). Od 2000 roku połączono je w zintegrowany program „Kultura 2000”, a następnie „Kultura 2007”, realizowany przez państwa członkowskie oraz stowarzyszenia twórcze, organizacje zawodowe we współpracy z UNESCO i Radą Europy.

Na konieczność kształtowania wspólnego obszaru kulturowego Unii Europejskiej wskazują głównie dokumenty specjalistyczne Komisji Europejskiej. Eksponuje się w nich potrzebę wzajemnego poznania, dialogu i rozwoju współpracy kulturalnej na obszarze wspólnotowym, skupiającym już blisko 500 milionów ludzi¹⁹.

Stabilizujący wpływ tożsamości kulturowej Europy na początku XXI wieku

Proces integracji europejskiej wykorzystuje podstawy tworzone przez tożsamość kulturową kontynentu. W pewnym stopniu realizuje również utopijne kiedyś idee „wiecznego pokoju” Immanuela Kanta. W ocenie królewieckiego filozofa żadne samodzielnie istniejące państwo (czy duże, czy małe) nie może być zdobyte przez inne państwo ani tytułem kupna, ani wymiany, darowizny czy dziedziczenia i „żadne państwo nie powinno się mieszać w drodze przemocy do konstytucji – czy rządów innego państwa”²⁰. Rozwijająca się dziś w Europie wspólnota demokratycznych państw realizuje część idealistycznych idei Kanta. W jej ramach ściśle współdziałają ze sobą państwa duże (stali członkowie Rady Bezpieczeństwa ONZ dysponujący bronią jądrową), państwa średnie i małe. Rozwijają one solidarne wysiłki umożliwiające tworzenie warunków do utrzymania w Europie trwałego pokoju. Państwa te zdecydowanie opowiadają się za ideami kooperatywnego bezpieczeństwa.

Po upadku zewnętrznego czynnika spajającego procesy integracyjne powstały większe możliwości ujawniania się wewnętrznych rozbieżności w grupie państw integrującej się Europy. Dodatkowe bariery tworzą zwłaszcza nowe kraje członkowskie o niższym po-

¹⁷ W. Nicoll, T.C. Salmon, *Understanding the European Union*, London 2001, s. 372–375.

¹⁸ K. Wałuch, *Polityka kulturalna Unii Europejskiej*, Płock 2001 s. 20.

¹⁹ *Designing the Future Programme of Cultural Cooperation for European Union after 2006*, European Commission, Brussels 2003.

²⁰ I. Kant, *O wiecznym pokoju*, Wrocław 1992, s. 33.

ziomie rozwoju gospodarczego i kultury politycznej oraz mniej stabilnych systemach politycznych. Wartości i cechy wspólnej tożsamości kulturowej kontynentu stanowią czynnik stabilizujący proces integracyjny, pozwalający na podejmowanie inicjatyw edukacyjnych ogółu państw europejskich w ramach tak zwanego procesu bolońskiego. Powstała nawet propozycja tworzenia wspólnego podręcznika historii europejskiej. Podręcznik ten, jak słusznie wskazuje Janusz Tazbir, „musi się skupić na historii kultury, dziejach wzajemnego oddziaływania sąsiadujących ze sobą cywilizacji oraz na wkładzie poszczególnych narodów do dorobku ogólnoeuropejskiej kultury”²¹. Nieporównanie trudniejsze byłoby ujęcie we wspólnym podręczniku problemów politycznych i militarnych.

W procesie integracji wykorzystywany jest trwały dorobek kulturowy Europy, a ograniczane i eliminowane są stereotypy oraz uprzedzenia narodowe. Potrzeba różnorodnych oddziaływań, by usunąć ze świadomości narodów czynniki przeciwstawne procesowi integracji. Unia docenia znaczenie kultury w procesach integracyjnych, ale nadal wyłącza ją ze wspólnych regulacji. Nastawia się raczej na promowanie inicjatyw zmierzających do intensyfikacji współpracy kulturalnej między państwami. Kulturę pozostawia w gestii państw członkowskich, a sama rozwija tylko działania wspierające, koordynujące i uzupełniające.

Silniejsze wpływy kulturowe państw „starej” UE nadal będą oddziaływać na nowe kraje członkowskie. Dalszy kształt integracji będzie rezultatem nie tylko „ścierania się” reguł prawnych, lecz także rozwoju procesów żywiołowych, wynikających z różnych ambicji i tożsamości narodowych. Tożsamość kulturowa Europy może łagodzić zjawiska żywiołowości, a także tworzyć pewne ograniczenia dla rozwoju kosmopolitycznej kultury masowej. Mimo zanikania barier granicznych między państwami UE pozostają dalej ich silne tożsamości kulturowe, a także zakorzenione stereotypy narodowe. Szybciej i bez trudu pokonuje je młode i lepiej wykształcone pokolenie mieszkańców Europy.

Europa nie może istnieć bez określonego ładu aksjologicznego, dlatego też refleksje nad jej przyszłością muszą brać pod uwagę trwałe wartości kulturowe. Na ogół łatwiej rozwijać mechanizmy rynkowe w Unii Europejskiej czy formułować nowe akty prawne, aniżeli zmieniać świadomość społeczną. Korzystny czynnik w tym procesie stanowi cały dorobek kulturowy Europy, zwłaszcza Europy Zachodniej.

ABSTRACT

The influence of the European cultural identity on the integration process

The European cultural identity is the natural basis facilitating the states integration process. The foundations are created by the national cultural values that are shared and widespread over the borders of the countries. There are three essential cultural determinants of the European integration process: ancient culture (Greek and Roman mainly), universalist Christian values and modern European culture developed since the Enlightenment.

²¹ J. Tazbir, *Historia i kultura [w:] Idea Europy*, red. H. Machińska, Warszawa 2004, s. 82.

The cultural identity facilitates the economic and political integration development. It is mainly defined by democratic rules, political pluralism, science and art ties and the basis of the civil society. The European cultural community has a positive effect on the creation of the integration organizations and the European Union cultural policy components.